

Nederlands
Jeugdinstituut

Interventie

VertrekTraining

Erkenning

Erkend door deelcommissie: Jeugdzorg en psychosociale/pedagogische preventie

Datum: 17 december 2017

Oordeel: Goed onderbouwd

De referentie naar dit document is: (juni 2017).

Databank effectieve jeugdinterventies: beschrijving 'VertrekTraining'. Naam auteur interventiebeschrijving: Netty Jongepier en Isabel Alarcon.

Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut. Gedownload van www.nji.nl/jeugdinterventies.

Inhoud

Samenvatting	4
Korte samenvatting van de interventie.....	4
Doelgroep	4
Doel	4
Aanpak	4
Materiaal	4
Onderbouwing	4
Onderzoek.....	5
1. Uitgebreide beschrijving	6
Beschrijving interventie.....	6
1.1 Doelgroep	6
1.2 Doel	7
1.3 Aanpak.....	7
2. Uitvoering.....	11
3. Onderbouwing	15
4. Onderzoek	23
4.1 Onderzoek naar de uitvoering	23
4.2 Onderzoek naar de behaalde effecten	24
5. Samenvatting Werkzame elementen	26
6. Aangehaalde literatuur	27

Samenvatting

Korte samenvatting van de interventie

De VertrekTraining is een individuele training van tien weken waarin een jongere intensieve begeleiding krijgt bij het realiseren van een gezond toekomstperspectief. De VertrekTraining kenmerkt zich door een outreachende aanpak. De benadering is kracht- en oplossingsgericht. De VertrekTrainer stimuleert de jongere om de eigen toekomst vorm te geven, eigen doelen te bepalen en zoveel mogelijk zelf te doen en steunt waar nodig, zodat het gevoel van competentie wordt vergroot. De interventie is zodoende activerend, sluit aan bij de doelen en motivatie van de jongere en tracht binnen een korte periode een aantal concrete resultaten te bewerkstelligen. Het uiteindelijke doel van de VertrekTraining is het bevorderen van zelfstandige deelname aan de samenleving.

Doelgroep

De VertrekTraining is bedoeld voor jongeren vanaf 16 jaar die onvoldoende in staat zijn zelfstandig te functioneren na (residentiële) hulp of pleegzorg en niet terug kunnen vallen op een stabiele gezinssituatie of sociaal netwerk. Zij hebben daardoor een vergroot risico op thuisloosheid en andere problemen.

Doel

Doel van de VertrekTraining is dat de jongere een gezond en realistisch toekomstperspectief heeft.

Aanpak

Bij de VertrekTraining doorloopt de jongere samen met een VertrekTrainer een traject waarin gewerkt wordt aan het uitstippelen van zijn toekomst, het zoeken naar onderdak, het regelen van inkomen, opleiding en/of werk, een passende vrijetijdsbesteding en het vinden van geschikte mensen om op terug te vallen. De VertrekTraining kent vier fasen: screening, start, voorbereiding en uitvoering, afsluiting.

Materiaal

Handleiding: Spanjaard, H. (2003). De VertrekTraining. Intensief ambulante hulp gericht op competentievergroting en netwerkversterking. Amsterdam/Utrecht: PI Research / Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn. Deze handleiding is te bestellen bij VanMontfoort.

Onderbouwing

De VertrekTraining gaat ervan uit dat voor jongeren met een problematische jeugd de weg naar volwassenheid minder gunstig verloopt dan bij jongeren die zonder noemenswaardige problemen opgroeien. Het ontbreekt hen aan een stabiele basis om op terug te vallen, waardoor zij steun en aansturing op de weg naar zelfstandigheid missen. Behalve problemen op het gebied van materiële factoren, zoals huisvesting, opleiding, werk en financiën, en het gemis van benodigde vaardigheden (om huisvesting te organiseren, budgetteringsvaardigheden, relationele vaardigheden), speelt bij de doelgroep het gemis aan voldoende en goede relaties met anderen een belangrijke rol. Bovendien is er (ook bij de jongere zelf) onvoldoende zicht op de aanwezige krachten van de jongere en het eigen toekomstperspectief.

Centrale elementen in de VertrekTraining zijn: het zoeken van een of meer steunfiguren in het netwerk waar de jongere op terug kan vallen, het versterken van de krachten en ontdekken van talenten van de jongere, het ontwikkelen van een toekomstbeeld en toekomstplan, het vergroten van de vaardigheden van de jongere om zijn doelen te

bereiken en het realiseren van een aantal basisvoorwaarden zoals onderdak, opleiding/werk, financiën en vrijetijdsbesteding. Het opbouwen van een betrouwbare werkrelatie met de jongere, de krachtgerichte benadering en de outreachende aanpak waarbij de VertrekTrainer samen met de jongere op pad gaat om zaken te regelen, maken dat de jongere in een korte periode wordt toegerust om een eigen toekomst op te bouwen.

Onderzoek

Van Haaster, Van der Veldt en Van den Bogaart (1997) hebben in Nederland onderzoek gedaan naar de effectiviteit van de VertrekTraining.

Het onderzoek concludeert dat de VertrekTraining de beoogde doelgroep, jongeren met een verhoogd risico op thuisloosheid, bereikt. Ook concluderen de onderzoekers dat bij beëindiging van de VertrekTraining het 32% van de deelnemers (n= 54) gelukt is om de vijf succescriteria te realiseren. Na een half jaar zijn deze vijf zaken in orde bij 46% van de deelnemers (n=28) waarover gegevens verzameld konden worden. Bij beëindiging van de VertrekTraining is het bij een veel grotere groep (78%) gelukt om vier van de vijf criteria te realiseren. Na een half jaar zijn deze zaken nog in orde bij 71%.

1. Uitgebreide beschrijving

Beschrijving interventie

1.1 Doelgroep

Uiteindelijke doelgroep

De VertrekTraining is bedoeld voor jongeren vanaf 16 jaar die onvoldoende in staat zijn zelfstandig te functioneren na (residentiële) hulp of pleegzorg en niet terug kunnen vallen op een stabiele gezinssituatie of sociaal netwerk. Zij hebben daardoor een vergroot risico op thuisloosheid en andere problemen.

Intermediaire doelgroep

De intermediaire doelgroep wordt gevormd door belangrijke personen in het netwerk van de jongere. Deze personen kunnen in beginsel op afstand staan en niet actief zijn in het ondersteunen van de jongere. De VertrekTraining is er juist op gericht om het netwerk te betrekken en activeren.

Selectie van doelgroepen

Jongeren kunnen voor de VertrekTraining worden aangemeld door verschillende instanties. Dit kunnen bijvoorbeeld Centra voor Jeugd en Gezin, jeugdhulporganisaties en wijkteams zijn. Jongeren kunnen ook zichzelf aanmelden. Jongeren die zijn aangemeld, worden middels een screeningprocedure geselecteerd voor deelname aan de VertrekTraining. Deze screening bestaat uit twee fasen. In de eerste fase wordt onder meer aan de hand van dossieronderzoek of aanmeldgegevens een screeningslijst ingevuld (zie screeningslijst VT in de Handleiding bij de Vertrek Training). Tijdens de eerste fase van de screening wordt door de VertrekTrainer beoordeeld of de jongere tot de doelgroep behoort aan de hand van vier criteria:

Basiscriterium 1: er is geen gezin waarin de jeugdige kan wonen

Basiscriterium 2: labiele en onvolledige gezinsachtergrond

Basiscriterium 3: zwerfgedrag

Aanvullend criterium 4: ernstige gedragsproblemen

Als de beschikbare informatie onvoldoende is, kan de VertrekTrainer een aanvullende screeningslijst gebruiken. De screeningslijsten zijn geen gevalideerde instrumenten. Eerder onderzoek naar de VertrekTraining heeft aangetoond dat de beoogde doelgroep, die middels de lijsten wordt geselecteerd, wordt bereikt.

Afhankelijk van het aantal basiscriteria waar de jongere aan voldoet, wordt het risico op thuisloosheid bepaald. In bijlage 1 tot en met 3 van de Handleiding Vertrek Training worden deze screeningsinstrumenten weergegeven en de bijbehorende scoring.

Indien de jongere aan één basiscriterium (basiscriterium 1 tot en met 3) voldoet, komt hij in aanmerking voor een kennismakingsinterview voor de VertrekTraining. Dit is fase twee van de screening. Dit kennismakingsinterview wordt gehouden aan de hand van het formulier screeningsinterview. Het screeningsinterview is een semigestructureerde itemlijst met een bijbehorende scoringshandleiding. Tijdens dit interview wordt aanvullende informatie verzameld ten behoeve van de inschatting van het risico op thuisloosheid. Er zijn geen contra-indicaties voor deelname aan de VertrekTraining.

Betrokkenheid doelgroep

De doelgroep is niet rechtstreeks betrokken bij de ontwikkeling van de interventie. De interventie is in de periode 1995-1996 aan de hand van de praktijkervaringen van pilots binnen vier jeugdhulporganisaties verder ontwikkeld. De input van medewerkers binnen deze organisaties heeft geleid tot aanpassingen en verbetering van de oorspronkelijke interventie, die vertaald zijn naar de handleiding en de opleiding tot VertrekTrainer. Er is bijvoorbeeld een aantal formulieren aangepast en in de opleiding is meer aandacht gekomen voor het omgaan met groepsdruk.

1.2 Doel

Hoofddoel

Hoofddoel van de VertrekTraining is dat de jongere een gezond en realistisch toekomstperspectief heeft.

Subdoelen

Subdoelen zijn:

1. De jongere heeft één of meer steunfiguren in zijn sociale netwerk waar hij op terug kan vallen.
2. De jongere is zich bewust van zijn talenten en krachten en kan deze benutten.
3. De jongere heeft een toekomstplan en is daar actief mee bezig.
4. De jongere heeft voldoende vaardigheden om zijn doelen te realiseren.
Bijvoorbeeld: bellen naar instanties, invullen van formulieren, zelfstandig reizen, solliciteren, budget opstellen, omgaan met groepsdruk of ruzies, voeren van gesprekken.
5. De basisvoorwaarden voor zelfstandig functioneren zijn zoveel mogelijk gerealiseerd, zoals huisvesting, financiën, opleiding/werk en vrijetijdsbesteding.

De doelen worden gedurende het traject geëvalueerd met de jongere. Aan het eind van de VertrekTraining wordt het formulier criterialijst ingevuld om te beoordelen of de doelen zijn behaald. Dit formulier wordt ook na 3, 6 en 12 maanden ingevuld

1.3 Aanpak

Opzet van de interventie

De VertrekTraining is een intensieve individuele training van tien weken. De interventie is activerend, sluit aan bij de doelen en motivatie van de jongere en tracht binnen een korte periode een aantal concrete resultaten te bewerkstelligen.

De VertrekTraining kent vier fasen. De eerste stap is de screening van de jongere om te bepalen of hij behoort tot de doelgroep. Daarna volgt de startfase. Deze duurt twee weken en is gericht op kennismaking, het verzamelen van informatie en het stellen van doelen. De voorbereidings- en uitvoeringsfase beslaat ongeveer zeven weken en staat in het teken van een plaats om te wonen, een opleidings- of werkplek, het regelen van financiële en juridische zaken, het opbouwen van sociale contacten en het organiseren van tenminste één steunfiguur in het sociaal netwerk. In de laatste week vindt de afsluiting van de training plaats.

Over de hele periode is er gemiddeld twaalf uur per week face-to-face of telefonisch/digitaal contact met de jongere. Na afsluiting vindt er op drie momenten een follow up plaats waarin de VertrekTrainer contact zoekt met de jongere om na te gaan hoe de jongere functioneert

Inhoud van de interventie

<i>Fase</i>	<i>Technieken</i>	<i>Hulpmiddelen</i>
Screening	1 ^e screening	→ screeningslijst VT → aanvullende screeningslijst VT (eventueel)
Start (week 1-2)	Kennismakingsgesprek/uitleg VT	→ screeningsinterview
	Afspraken deelname VT	→ contract
	Observeren en gespreksvaardigheden	
	Informatieverzameling: - weekkaart - tijdbalk - levenslijn - doelkaart - doelkaarten - netwerkanalyse	→ formulier (frm) Basisinformatie → tijdbalk gezin en wonen / tijdbalk school en werk → (frm) doelkaarten → netwerkkring en -schema, bolletjesschema, netwerkljst
	Competentieanalyse	→ frm Competentieanalyse
	Doelen en werkpunten	→ frm Doelen en frm Werkpunten
Vorbereiding en uitvoering (week 3-9)	Interventies: - feedback - instructie/gedragssuggestie - model staan - gedragsoefening	
	- bezoeken van netwerk - versterken netwerk - praktische/materiële hulp	
	- oplossen keuzeprobleem - informatie geven - beïnvloeden gevoelens - beïnvloeden gedachten	→ potlood en papier → drie-dimensie-model → thermometer / 1 ^e hulpkaart helpende gedachten
	Evaluatie en bijstellen doelen en werkpunten	→ frm Doelen en frm Werkpunten
Afsluiting (week 10)	Evaluatie	→ Frm Criterialijst bij afsluiting/ Exitlijst

Follow-up (week 23, 36 & 62)	Follow-Up	→ Follow-Up-Lijst
--	-----------	-------------------

Fase 1: Screening

In de eerste fase van de VertrekTraining vindt de screening plaats op basis van de informatie van de aanmelder. Voor de screening worden screeningslijsten gebruikt. Fase twee van de screening vindt tijdens het kennismakingsgesprek plaats.

Fase 2: Start

Werkrelatie opbouwen

Het eerste contact tussen de jongere en de VertrekTrainer is het kennismakingsgesprek. In de eerste twee weken leert de VertrekTrainer de jongere kennen en bouwt een relatie met hem op. Daarvoor geldt als uitgangspunt dat de VertrekTrainer en de jongere samen de agenda voor de hulp bepalen. De VertrekTrainer werkt niet voor, maar samen met de jongere. De basishouding van de VertrekTrainer kenmerkt zich door grote betrokkenheid en een positieve benadering: niet problemen staan centraal, maar mogelijkheden en krachten. De VertrekTrainer laat de jongere merken dat hij er vertrouwen in heeft dat de jongere zijn doelen kan realiseren. Hij daagt de jongere uit zijn eigen keuzes te maken en zelf oplossingen te bedenken.

Informatieverzameling

De VertrekTrainer brengt op een gestructureerde manier de situatie van de jongere in kaart. Hiervoor stimuleert hij de jongere zijn verhaal te vertellen, legt hij al in de eerste periode contact met belangrijke personen in het netwerk van de jongere en zet hij diverse hulpmiddelen en vragenlijsten in zoals een tijdbalk, levenslijn, weekkaart, competentielijst/krachteninventarisatie en de vragenlijst Taken en Vaardigheden van Adolescenten. Het sociaal netwerk wordt in kaart gebracht aan de hand van het bolletjesschema en de VIP-kaart.

Doelen formuleren en plan opstellen

Op basis van een analyse van de verzamelde informatie zet de jongere samen met de VertrekTrainer de doelen op een rij. Hiervoor gebruikt de VertrekTrainer de doelkaarten en het doelenformulier. In het plan van aanpak komen doelen aan de orde met betrekking tot o.a. het regelen van praktische en materiële zaken, het leren van vaardigheden en de opbouw/versterking van het sociale netwerk.

Fase 3: Voorbereiding en uitvoering

Verkenning en versterking sociaal netwerk

De VertrekTrainer en de jongere gebruiken de verzamelde informatie uit het bolletjesschema en VIP kaart en de doelen om te verkennen op welke doelen vanuit het netwerk ondersteuning wenselijk en mogelijk is. In het plan wordt opgenomen hoe de jongere zijn eigen netwerk kan inzetten, ook wordt er gekeken naar de noodzaak om het netwerk uit te breiden. De jongere neemt initiatief, daarbij ondersteund door de VertrekTrainer, om personen uit het netwerk te benaderen en afspraken te maken met deze steunfiguren.

Keuzes maken en realiseren ten aanzien van wonen, school/werk, sociale contacten etc.
Ten behoeve van zijn toekomst moet de jongere keuzes maken (zoals waar gaat hij wonen?) en moeten er verschillende praktische en materiële zaken geregeld worden: het vinden van woonruimte, inrichting, financiën, dagbesteding, enzovoort. De bedoeling van de begeleiding die de VertrekTrainer biedt, is dat de jongere leert hoe je zaken moet regelen en hoe je daarbij gebruik kunt maken van je netwerk. Bij het regelen van zaken wordt ook aandacht besteed aan het afhandelen van tenlasteleggingen of veroordelingen.

Leren van nieuwe vaardigheden

De meeste jongeren moeten nieuwe vaardigheden leren om een toekomst op te bouwen en zich in de nieuwe situatie staande te houden en verder te ontwikkelen. Deze vaardigheden hebben betrekking op alle praktische, cognitieve, sociale en emotionele taken die horen bij de nieuwe sociale leefomgeving. Dit betekent zorgen voor zichzelf, instanties opbellen, voor je mening opkomen, een conflict uitpraten, op bezoek gaan bij ouders/netwerk, vrije tijd invullen, financiën beheren, et cetera. Het leren en oefenen van vaardigheden gebeurt deels op kantoor middels instructie en oefening, deels in de praktijk doordat de VertrekTrainer met de jongere op pad gaat om samen zaken te regelen en/of te werken aan zijn sociale netwerk. De VertrekTrainer fungeert soms als rolmodel, in andere gevallen is hij de aangever: hij praat de jongeren op het laatste moment nog even moed in en bespreekt direct nadat de jongere het contact heeft gehad, hoe het gegaan is en wat de volgende stap kan zijn.

Fase 4: Afsluiting

Evalueren en overdragen

Met de jongere vindt op gezette momenten evaluatie van de doelen plaats. Dit gebeurt in week 3 en week 6. Na week 10 vindt er een evaluatie plaats van het gehele traject op de doelen die waren geformuleerd. Gedurende het traject zijn belangrijke netwerkpersonen van de jongere en eventuele andere betrokken professionals middels netwerkbezoeken betrokken en geïnformeerd over de wijze waarop zij de jongere verder kunnen ondersteunen. De VertrekTrainer draagt samen met de jongere zorg voor een adequate overdracht (indien nodig) naar betrokken personen.

Fase 5 Follow-up

Nadat de training is afgesloten vinden er follow-up bezoeken plaats: na drie, zes en twaalf maanden. De bezoeken zijn bedoeld om zicht te krijgen op hoe het met de jongere gaat en te kijken of ondersteuning of advies nodig is. Bij de follow-up wordt bekeken hoe de jongere op de vijf succescriteria scoort. De vijf succescriteria zijn: 1) de jongere heeft een stabiele verblijfplaats, 2) de jongere heeft een structurele dagbesteding, 3) de jongere heeft legale inkomsten en er is sprake van een balans tussen uitgaven en inkomsten, 4) eventuele strafzaken zijn opgeschoond en 5) er is sprake van een stabiel ondersteunend netwerk.

6. Uitvoering

Materialen

Materialen ten behoeve van de uitvoering

Het primaire proces is beschreven in een uitgebreide handleiding, herschreven in 2002. Deze bevat een concretisering van de toelatingsprocedure, technieken voor het verzamelen en analyseren van informatie en voor het uitvoeren van een netwerkanalyse en technieken voor competentievergroting. De handleiding vormt de basis van de training tot VertrekTrainer en is verplichte literatuur.

Spanjaard, H. (2003). De VertrekTraining. Intensief ambulante hulp gericht op competentievergroting en netwerkversterking. Amsterdam/Utrecht: PI Research/Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn. Deze handleiding is te bestellen bij van Montfoort.

Trainershandleiding. Voor de trainer die VertrekTrainers opleiden is een uitgebreide trainershandleiding beschikbaar.

Naast de handleiding is voor de VertrekTrainer een logboek beschikbaar waarin alle formulieren en hulpmiddelen die tijdens de begeleiding worden gebruikt zijn verzameld.

Dit logboek vormt tevens de basis voor het logboek van de jongere die de VertrekTraining volgt. De jongere beheert zijn eigen logboek tijdens de begeleiding. De materialen voor de jongeren zijn in 2015 aangepast.

Materialen ten behoeve van werving

Er zijn voor de verschillende organisaties die VT uitvoeren flyers en informatie beschikbaar. Er zijn tevens filmpjes beschikbaar voor de jongeren waarin uitleg wordt gegeven over de VertrekTraining.

Materialen ten behoeve van de evaluatie van de interventie

Er is een notitie Implementatie en kwaliteitsbewaking VertrekTraining gemaakt.

Locatie en type organisatie

De VertrekTraining is een ambulante interventie die op de plek waar de jongere verblijft/woont kan worden uitgevoerd, maar ook op een andere locatie, zoals de locatie van de organisatie waar de VertrekTrainer werkzaam is.

De VertrekTraining kan, na het volgen van de opleiding, door elke professional die in het sociaal domein met jongeren werkt worden uitgevoerd. Op dit moment wordt de VertrekTraining voornamelijk uitgevoerd door professionals van jeugdhulporganisaties op verschillende plekken in Nederland.

Opleiding en competenties van de uitvoerders

Functie-eisen voor VertrekTrainers zijn:

- Hbo-opleiding vereist;
- enige jaren ervaring in het werken met jongeren en jongvolwassenen.

Verder is het volgen van de 7-daagse training basistraining voor VertrekTrainers vereist. Het programma van de basistraining is als volgt:

Dag 1 Het competentiemodel, doelgroep, uitgangspunten en fasering van de VertrekTraining
Dag 2 Informatieverzameling, competentieanalyse, doelen stellen, het motiveren van jongeren
Dag 3 Vaardigheden leren en gedragsinstructies
Dag 4 Netwerkversterking
Dag 5 Technieken voor competentievergroting
Dag 6 en dag 7 Uitwisseling van ervaringen, casusbespreking en herhaling van de technieken.

Deelnemers ontvangen een bewijs van deelname wanneer zij de basistraining (en het tentamen) met goed gevolg hebben afgesloten. Na één jaar als VertrekTrainer werkzaam te zijn geweest wordt het portfolio van de deelnemer (twee VertrekTraining trajecten) door de VanMontfoort trainer beoordeeld en wordt een certificaat uitgereikt.

De volgende competenties van de VertrekTrainer zijn benoemd:

- Een 'prater' en een 'doener'
- Directief, enthousiasmerend en motiverend
- Kan gedragsmatig werken
- Beschikt over strategische en sociale vaardigheden om het netwerk van jongeren te benaderen en te versterken
- Is in staat planmatig en zelfstandig te werken
- Is op flexibele tijden inzetbaar

Heeft kennis van, en ervaring en affiniteit met de doelgroep en het netwerk van instanties die voor deze doelgroep relevant zijn.

Kwaliteitsbewaking

Het systeem voor kwaliteitsbewaking bestaat uit:

Certificering van de VertrekTrainer. De eisen om gecertificeerd te worden zijn o.a. het volgen van de 7-daagse basisopleiding en het behalen van het tentamen. Na de opleiding legt de deelnemer twee VT-trajecten aan de VanMontfoort trainer voor. Deze trajecten worden op de volgende onderdelen beoordeeld:

- A. De reden van aanmelding
  - B. De informatie uit het screeningsinterview
  - C. Het logboek
  - D. De ingezette middelen
  - E. De werkrelatie en basishouding
  - F. Het inzetten en bezoeken van het netwerk
  - G. Op welke manier er gewerkt wordt aan de doelen van de jongere
  - H. Het behalen van de vijf succescriteria: *a) stabiele verblijfplaats; b) structurele dagbesteding; c) gezonde financiële situatie; d) geen strafzaken meer en e) ondersteunend netwerk*
- Landelijke dag VT. De kwaliteit wordt tevens op peil gehouden door het jaarlijks organiseren van de landelijke dag VertrekTraining. Deze dag wordt door Van Montfoort georganiseerd en staat in het teken van uitwisseling en deskundigheidsbevordering van de VertrekTrainers. De landelijke dag VT wordt geaccrediteerd bij het SKJ
  - In de verschillende organisaties die de VertrekTraining uitvoeren wordt de kwaliteit van de interventie middels supervisie of intervisie bewaakt. Organisaties verzamelen gegevens over de tevredenheid en resultaten van de hulp middels

exit-vragenlijsten en evaluatieformulieren

- Er is (nog) geen systeem van licenties voor organisaties. Dit zal na 2017 mogelijk ontwikkeld worden

Randvoorwaarden

Om het programma uit te kunnen voeren, dient de doelgroep in de regio aanwezig te zijn, hebben de VertrekTraining-medewerkers en hun begeleiders de opleiding VertrekTraining gevolgd en is binnen en buiten de organisatie draagvlak voor de VertrekTraining. De organisatie heeft afspraken gemaakt met VanMontfoort t.a.v. de begeleiding bij de invoering van het programma.

Organisatorische aspecten waaraan het programma moet voldoen zijn onder meer: een maximale caseload van twee à drie jongeren per medewerker, beschikbaarheid van de VertrekTraining-medewerker, beschikbaarheid van werkgeld en gebruik van de screeningslijst bij de intake.

De instelling moet voldoen aan algemene voorwaarden op het gebied van stabiliteit en de bereidheid om de hiervoor genoemde randvoorwaarden op het gebied van uitvoering en begeleiding te realiseren.

Nodig voor de uitvoering is een ruimte met bij voorkeur een tafel en de mogelijkheid om met flapovers te werken. Tevens dient er een mogelijkheid te zijn om te bellen en te internetten, aangezien de jongere zelf instanties of het netwerk belt of op zoek gaat naar informatie op internet.

De eisen zijn beschreven in Spanjaard, Bijl & Van der Veldt (2000).

Implementatie

Er is een uitgebreid implementatieprogramma beschreven in de notitie Implementatie en Kwaliteitsbewaking VertrekTraining. Er worden voorwaarden voor implementatie gesteld aan de organisatie, specifieke voorwaarden met betrekking tot het programma en organisatorische aspecten van de interventie.

In de notitie Implementatie en kwaliteitsbewaking VertrekTraining worden alle organisatorische en contextuele randvoorwaarden opgesomd die nodig zijn voor een goede uitvoering van de interventie.

Voorwaarden ten aanzien van de interventie:

- De doelgroep is aanwezig.
- Er is zowel intern als extern draagvlak voor de uitvoering van de begeleidingstrajecten, waaronder ook financiering voor de trajecten.
- Er is samenwerking met aanpalende sectoren (onderwijs, arbeid en dienstverlening).
- De VertrekTraining-medewerkers (en hun inhoudelijk begeleiders) hebben de training gevolgd.
- De organisatie maakt afspraken met VanMontfoort over de implementatie en er is sprake van begeleiding bij de invoering van het programma.
- De organisatie spreekt de bereidheid uit om voor goede uitvoeringscondities van het programma zorg te dragen.

Organisatorische aspecten waaraan het programma moet voldoen zijn onder meer:

- Een VT-team van minimaal twee VertrekTrainers en een teambegeleider/ gedragswetenschapper met een aantal uren beschikbaar voor inhoudelijke begeleiding.
- Een VertrekTrainer is bij voorkeur fulltime beschikbaar met een minimum van 16 uur per week in geval van deeltijdaanstelling.
- Een VertrekTrainer is flexibel in zijn werktijden, inclusief werken in de avonden.
- Een maximale caseload van twee à drie jongeren per medewerker (fulltime aanstelling).
- De VertrekTrainers beschikken over een "noodfonds" voor bijzondere uitgaven die noodzakelijk zijn voor de jongeren (bijv. huur van een kamer, aanschaf paspoort). In eerste instantie zoekt de VertrekTrainer naar andere mogelijkheden om dit via de reguliere wegen te regelen.
- VertrekTrainers beschikken over de mogelijkheid om in een spreekkamer/ werkkamer gesprekken met jongeren te voeren.
- Er is regelmatig overleg over inhoud en organisatie van de trajecten.

De instelling moet voldoen aan algemene voorwaarden op het gebied van stabiliteit en de bereidheid te voldoen aan de hiervoor genoemde randvoorwaarden op het gebied van uitvoering en begeleiding.

Kosten

De kosten zijn als volgt verdeeld:

1. Materiële kosten
  - Basisopleiding VertrekTraining
    - Open inschrijving € 1750 (in 2017)
    - In-company € 12.180 (maximaal 10 deelnemers) (in 2017)
  - b. Begeleiding bij implementatie (op aanvraag bij Van Montfoort)
  - c. Kosten communicatie en PR (optioneel)
2. Personele kosten:
  - Uren voor implementatie van het programma door interne functionaris. Meestal is dit een manager en passen activiteiten binnen de taakomschrijving.
  - Minimaal één uur per week inhoudelijke ondersteuning voor VertrekTrainers.
  - Uren uitvoering VertrekTrainers. Gemiddeld twaalf uur per week per jongere (tien uur contacten en twee uur voorbereiding/administratie) maal tien weken.

Voor het uitvoeren van een traject VertrekTraining rekenen organisaties gemiddeld rond de €10.000. Dit bedrag is opgebouwd uit de volgende onderdelen:

- 120 uur VT-er (10 weken x 12 uur) á € 75	= € 9.000
- 10 uur inhoudelijke begeleiding á € 95	= € 950
- Noodfonds t.b.v jongeren (paspoort, etc)	= € 250

Dit zijn richtprijzen omdat organisaties met verschillende tarieven werken voor verschillende financiers (gemeenten).

3. Onderbouwing

Probleem

De VertrekTraining is oorspronkelijk ontwikkeld voor jongeren voordat zij uit een residentiële instelling vertrekken. Het gaat altijd om jongeren die een problematische jeugd hebben gehad waardoor zij uiteindelijk op residentiële hulp of pleegzorg aangewezen zijn. Voor deze jongeren, die (een deel van) hun jeugd in pleeggezinnen of residentiële voorzieningen doorgebracht hebben, verloopt de weg naar volwassenheid minder gunstig dan voor jongeren die zonder noemenswaardige problemen opgroeien (Stein, 2006). De hulp in verblijfsvoorzieningen bereidt de jongere vaak onvoldoende voor op hun leven na het verblijf. Bovendien zijn veel jongeren in deze periode minder ontvankelijk voor deze hulp, zij zijn 'hulpverleningsmoe'. In de praktijk blijkt de VertrekTraining ook geschikt voor jongeren die niet in een residentiële instelling of pleeggezin verblijven/verbleven hebben, maar onvoldoende in staat zijn zelfstandig te functioneren en niet terug kunnen vallen op ouders en netwerk.

Bij het bereiken van de leeftijd van 18 jaar is een jongere volgens de wet volwassen. In de laatste decennia is er sprake van een verschuiving van de leeftijd waarop jongeren écht volwassen worden. Relatief meer jongeren blijven langer bij hun ouders wonen of gaan terug naar het ouderlijk huis na enige tijd zelfstandig te hebben gewoond (Van Duin et al., 2013). Nederlandse jongeren verlaten het ouderlijk huis gemiddeld op hun 23e jaar. Vrouwen gaan al op hun 22ste thuis weg en mannen wachten tot hun 24ste (CBS Bevolkingstrends, 2014). Terwijl de meeste jongeren in de groei naar volwassenheid nog lange tijd terug kunnen vallen op hun ouders en ruimte hebben om te experimenteren, staan de jongeren uit de doelgroep er min of meer alleen voor. Zij moeten onderdak hebben, een inkomen verwerven en zorgen voor een opleiding of baan. Zij kunnen in de meeste gevallen niet terug naar hun ouders of naar de instelling als het hen niet lukt.

Behalve problemen op het gebied van materiële factoren, zoals huisvesting, opleiding, werk en financiën, en het gemis van benodigde vaardigheden (om huisvesting te organiseren, budgetteringsvaardigheden, relationele vaardigheden), speelt bij de doelgroep het gemis aan voldoende en goede relaties met anderen een belangrijke rol. De (gehechtheids)relaties met ouders en familie zijn in het algemeen verstoord, ze hebben vaak meerdere verplaatsingen tussen residentiële voorzieningen, pleeggezinnen en thuis meegemaakt, ze hebben negatieve ervaringen op school en kampen met persoonlijke problemen, als gevolg van ingrijpende gebeurtenissen en negatieve ervaringen. Het ontbreekt de jongeren aan een stabiele basis om op terug te vallen, waardoor zij steun en aansturing op de weg naar zelfstandigheid missen (Steketee et al., 2009). Bovendien is er (ook bij de jongeren zelf) onvoldoende zicht op de aanwezige krachten van de jongere en het eigen toekomstperspectief.

Over de omvang van de groep jongeren die ondersteuning naar zelfstandigheid nodig heeft zijn geen exacte gegevens beschikbaar. Er zijn wel cijfers voorhanden over het aantal jongeren dat jeugdhulp met verblijf heeft en de verdeling naar leeftijd.

Volgens overzichten van het CBS (peildatum 31 december 2016¹) bedraagt het totaal aantal jongeren dat gebruik maakt van jeugdhulp 267.300. Ongeveer 33.445 jeugdigen ontvangen jeugdhulp met verblijf wat betekent dat de jongere formeel niet thuis in het

---

¹ Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag/Heerlen 22-6-2017

hun toekomst.

De jongeren hebben, door hun problematische achtergrond, vaak moeite met het regelen en behouden van huisvesting, opleiding, werk en financiën, en beschikken onvoldoende over de benodigde vaardigheden (zoals vaardigheden om huisvesting te organiseren, budgetteringsvaardigheden, relationele vaardigheden) om zelfstandig te kunnen functioneren. Dit wordt bevestigd in onderzoek van het Verwey Jonker Instituut (2009), waaruit naar voren komt dat een groep kwetsbare jongeren tussen de 16 en 23/27 jaar begeleiding naar zelfstandigheid nodig heeft. De onderzoekers benadrukken dat, naast praktische ondersteuning en begeleiding bij alle leefgebieden (wonen, werken, financiën, psychische gezondheid), het ontwikkelen van een sociaal netwerk waarop de jongere kan terugvallen essentieel is. Een deel van deze jongeren redt het niet en komt later met zwaardere problematiek of als zwerfjongere weer in beeld.

Specifiek voor jongeren die de (residentiële) jeugdhulp verlaten, geldt dat de hulp die zij krijgen vaak niet aansluit bij wat de jongeren nodig hebben op weg naar zelfstandigheid. Jongeren zelf zeggen dat de voorbereiding op zelfstandigheid vanuit de verblijfsvoorziening vaak onvoldoende is (Pehlivan & Brummelman, 2015). In het bronnenonderzoek van *I'm Ready* (Pehlivan & Brummelman, 2015) komt naar voren dat een deel van de jongeren het gevoel heeft dat ze er op hun achttiende helemaal alleen voor staan, omdat er veel onduidelijkheid en onzekerheid heerst op het moment dat de jeugdzorg stopt. Daarnaast zijn veel jongeren, zeker als zij een periode van gedwongen hulp hebben gehad, 'hulpverleningsmoe'. Zij willen zelf de regie over hun leven.

Heineke (2007) concludeert dat de kwetsbaarheid van deze groep eruit bestaat dat de jongeren geen vertrouwen hebben in volwassenen, negatieve ervaringen in de jeugd hebben gehad, geen stabiele woonsituatie hebben en zich daardoor niet goed op sociaal en maatschappelijk terrein kunnen ontwikkelen. Het ontbreekt hen ook aan positieve rolmodellen: belangrijke voorbeeldfiguren met een stabiele woon- en werksituatie.

Aan te pakken factoren

1. Onvoldoende stabiele basis om op terug te vallen

Voor veel jongeren uit de doelgroep geldt dat de relatie met de ouders verstoord is of dat de ouders niet in staat zijn om voldoende steun te bieden. Daarnaast hebben de jongeren in het algemeen een klein sociaal netwerk en te weinig steunfiguren in het netwerk. De jongeren hebben steun nodig in de ontwikkeling naar zelfstandigheid, maar ze hebben als gevolg van hun achtergrond met veel discontinuïteit en instabiliteit, een gebrekkig vertrouwen in anderen en zijn daarom minder geneigd steun te accepteren.

Subdoel 1: De jongere heeft één of meer steunfiguren in zijn sociale netwerk.

De VertrekTrainer ondersteunt de jongeren bij het activeren en/of opbouwen van een steunend netwerk waarbij de relatie met ouders en anderen altijd aan bod komt.

2. Negatief zelfbeeld en gebrekkig zelfvertrouwen

Door het ontbreken van een gezonde basis met veilige gehechtheidsrelaties en positieve rolmodellen, en door diverse negatieve en faalervaringen hebben veel jongeren uit de doelgroep geen positief zelfbeeld en weinig zelfvertrouwen. Ze vinden zichzelf niets waard en denken dat hen niets lukt. Er is onvoldoende zicht op waar de jongere goed in is en er is sprake van een lage self-efficacy: de jongere gaat ervan uit dat hij weinig tot geen invloed heeft op het vormgeven van zijn leven.

Subdoel 2: De jongere is zich bewust van zijn talenten en krachten en kan deze benutten.

Door samen met de jongere krachten en competenties te benoemen, wordt gewerkt aan bewustwording en zelfvertrouwen.

3. Geen of gebrekkig toekomstbeeld

Een essentieel thema in de leeftijdsfase van de doelgroep is het ontwikkelen van een duidelijk beeld van zichzelf in de toekomst. De doelgroep heeft, als gevolg van de problematische gezinsachtergrond, de strategie van 'overleven' en de lage self-efficacy, geen duidelijk toekomstbeeld. Het lukt de jongere zonder ondersteuning onvoldoende om plannen te maken voor de toekomst en deze te realiseren.

Subdoel 3: De jongere heeft een toekomstplan en is daar actief mee bezig.

De VertrekTrainer ondersteunt de jongere om een toekomstbeeld te vormen, dit uit te werken naar een concreet plan en de jongere te stimuleren hiermee aan de slag te gaan.

4. Onvoldoende vaardigheden om aan doelen te werken

Jongeren hebben vaardigheden nodig om doelen te realiseren op de verschillende leefgebieden. Het gaat bijvoorbeeld om het bellen naar instanties, invullen van formulieren, leren zelfstandig te reizen, solliciteren, budget opstellen, omgaan met groepsdruk of ruzies en het voeren van gesprekken. Deze vaardigheden zijn nodig om in heden en toekomst zelfstandig zaken te regelen.

Subdoel 4: De jongere heeft voldoende vaardigheden om zijn doelen te realiseren.

Bijvoorbeeld: bellen naar instanties, invullen van formulieren, zelfstandig reizen, solliciteren, budget opstellen, omgaan met groepsdruk of ruzies, voeren van gesprekken.

De VertrekTrainer ondersteunt de jongere, laat hem oefenen en geeft hem feedback bij het zich eigen maken van de benodigde vaardigheden.

5. Ongunstige Ausgangssituatie voor zelfstandig functioneren (onderdak, financiën, opleiding/arbeidsmarkt, vrijetijdsbesteding).

Jongeren uit de doelgroep hebben door hun problemen, naast onvoldoende vaardigheden, minder gunstige perspectieven op het gebied van huisvesting, opleiding en werk/inkomen. Het ontbreekt hen aan concrete steun op deze punten van bijvoorbeeld de ouder(s). Ook is het voor deze jongeren minder vanzelfsprekend om een passende vrijetijdsbesteding te hebben.

Subdoel 5: De basisvoorwaarden voor zelfstandig functioneren zijn zoveel mogelijk gerealiseerd, zoals huisvesting, financiën, opleiding/werk en vrijetijdsbesteding.

Verantwoording

De VertrekTraining heeft als doel de zelfstandige deelname van de jongere aan de samenleving te bevorderen door samen met de jongere een plan te maken voor het regelen van de basale voorwaarden voor zelfstandigheid (huisvesting, financiën, opleiding/werk, vrijetijdsbesteding), de jongere te stimuleren en te ondersteunen bij het werken aan het plan en te realiseren dat er voldoende sociale steun is.

Kernelement van de interventie is de open, respectvolle houding en de goede werkrelatie die de VertrekTrainer opbouwt met de jongere. Betrokkenheid en nabijheid zijn hierin essentiële kenmerken. De VertrekTrainer is er onvoorwaardelijk voor de jongere en staat altijd naast de jongere. Als de jongere bijvoorbeeld over drugsgebruik vertelt, dan hoort

de VertrekTrainer dit aan zonder oordeel te vellen of ongevraagd adviezen te geven. Doordat de jongere leidend is in het traject en de VertrekTrainer hem ondersteunt bij de stappen die de jongere zelf bepaalt, groeit bij de jongere het vertrouwen in de VertrekTrainer en wordt gebouwd aan een goede werkrelatie. De VertrekTrainer komt zijn afspraken na, is betrouwbaar (doet wat hij zegt, en zegt wat hij doet), volgt het tempo van de jongere en is flexibel zowel in tijd (goed bereikbaar) als in werkwijze (niet vaste sessies maar volgend op wat de jongere aangeeft). Het opbouwen van een werkalliantie, met jeugdigen en gezinnen is een van de algemeen werkzame factoren in de zorg aan jeugdigen (zie bijvoorbeeld Van Yperen, Van der Steege, Addink & Boendermaker, 2010).

Deze persoonlijke en krachtgerichte benadering maakt dat het de VertrekTrainer beter lukt om de jongere te ondersteunen en te activeren bij het werken aan zijn toekomst dan de reguliere (residentiële of ambulante) jeugdzorgwerker, die in het algemeen meer probleemgericht is.

Een tweede belangrijk element is de intensiteit en korte duur van de interventie. Aangenomen wordt dat jongeren meer gemotiveerd zijn voor een aanpak die binnen afzienbare tijd afgerond is, dan voor een langdurig traject. Door de hoge intensiteit van de VertrekTraining is het mogelijk om goede resultaten te behalen. Uit evaluatieonderzoek tijdens de demonstratiefase van VertrekTraining (Van Haaster et al., 1997) en vanuit de praktijk is aangetoond dat er veel kan worden bereikt in een periode van tien weken. De tijdsdruk blijkt de jongeren te stimuleren en activeren om snel met essentiële zaken aan de gang te gaan – van het regelen van materiële en praktische zaken tot en met het versterken van het sociale netwerk en het leren van nieuwe vaardigheden.

Uit evaluatieonderzoek blijkt dat ongeveer driekwart van de jongeren na beëindiging van de VertrekTraining aan vier van de vijf succescriteria voldoet (Van Haaster et al., 1997). Deze bevindingen komen overeen met de bevindingen met de zogenoemde 'Oplossingsgerichte Korte Therapie' (OKT). Stams, Deković, Buist en de Vries (2006) concluderen dat, hoewel de effecten niet groter zijn dan bij gebruikelijke therapie, de OKT positief effect weet te sorteren in relatief korte tijd.

De VertrekTraining kan ingezet worden om jongeren te begeleiden in de overgang van verblijven in een instelling naar een zelfstandig bestaan. Het kan als een nazorgprogramma worden ingezet om de transitie tussen de instelling en het zelfstandig leven te ondersteunen. Buitenlandse studies naar de uitkomsten van verschillende vormen van vervolgzorg geven aanwijzingen dat jongeren die nazorgprogramma's voltooien beter af lijken dan jongeren die geen gebruik maken van zorg na vertrek (Hair, 2005; Pfeiffer & Strzelecki, 1990; Harder, Kalverboer & Knorth, 2011; Mendes & Moslehuddin, 2006; Stein, 2006).

Stein en Munro (2008) hebben zowel jongeren met een hoog risico die veerkrachtig bleken, als jongeren met een hoog risico die niet in staat bleken zich te redden, bevraagd. De jongeren met een positieve uitkomst wijzen het succes vooral toe aan de ondersteuning die zij hebben gekregen nadat zij de instelling verlieten. Everson-Hock en anderen (2011) concluderen op grond van een review naar de effecten van ondersteuningsprogramma's voor jongeren die de zorg verlaten, dat de programma's in het algemeen positieve resultaten laten zien, met name op het gebied van onderwijs, werk en huisvesting. Over de vorm en inhoud van de onderzochte programma's is weinig

bekend, en daarmee valt uit het onderzoek weinig af te leiden over werkzame factoren.

Hieronder beschrijven we per subdoel de aanpak en de onderbouwing daarvan.

Subdoel 1. De jongere heeft één of meer steunfiguren in zijn sociale netwerk.

De VertrekTrainer verkent met de jongere altijd zijn netwerk in brede zin. Onderdeel daarvan is de verkenning van de relatie tussen jongere en ouders. Indien mogelijk ondersteunt de VertrekTrainer bij contactherstel of een nieuwe invulling van de relatie. Ook als de ouders geen concrete steun kunnen bieden aan de jongere, is wel van belang dat er duidelijkheid is over de relatie.

Naast de ouders zoekt de VertrekTrainer samen met de jongere naar andere steunfiguren in het netwerk waar de jongere op terug kan vallen. Ook werkt de VertrekTrainer in veel gevallen aan uitbreiding van het sociaal netwerk. De VertrekTrainer volgt hierin de stappen die Baars, Uffing en Dekkers (1990) noemen:

- (1) inventariseren van behoefte en netwerk in kaart brengen,
- (2) analyse van het netwerk op aanknopingspunten voor doelgerichte interventies, en
- (3) planmatig ondernemen van concrete acties in en met het netwerk.

Deze drie stappen worden als volgt uitgevoerd door de VertrekTraining. Stap 1 wordt middels netwerkanalyse (formulier) en het invullen van het bolletjesschema uitgevoerd. Uit de diverse hulpmiddelen die tijdens de VertrekTraining worden gebruikt volgen aanwijzingen voor belangrijke personen in het netwerk (levenslijn, weekkaart, etc.). Dit is een standaard onderdeel van de methode. Stap 2: na het in kaart brengen van het netwerk wordt met de jongere verkend welke personen uit het netwerk een rol kunnen vervullen en bij welke doelen. Deze worden aan de doelen gekoppeld op de flap zodat het voor de jongere inzichtelijk is wie hem bij welk doel kan ondersteunen. Stap 3: met de jongere wordt besproken en wordt een plan gemaakt hoe hij het netwerk kan benaderen en vragen. Kenmerkend is dat de VertrekTrainer indien nodig (als de jongere dit vraagt) samen met de jongere op pad gaat om personen in het netwerk op te zoeken. De VertrekTrainer is erop gefocust dat de personen uit het netwerk na het beëindigen van het traject actief rondom de jongere blijven.

Daarnaast probeert de VertrekTrainer het vertrouwen van de jongere in andere mensen te vergroten, waardoor de jongere eerder geneigd is steun te zoeken. Dit doet de VertrekTrainer door telkens te vragen naar de zaken die wel lukken (bijv. wie heeft je vroeger wel geholpen op school?) en te focussen op de goede ervaringen.

Subdoel 2. De jongere is zich bewust van zijn talenten en krachten en kan deze benutten.

Er wordt gewerkt aan competentievergroting door verlichting van taken en vergroten van vaardigheden. De VertrekTraining is gebaseerd op het competentiegericht werken en competentiemodel (Slot & Spanjaard, 1999; Slot, 1988). De competentieanalyse is een vast onderdeel van een VT traject. Samen met de jongere wordt in kaart gebracht welke competenties de jongere heeft, welke vaardigheden hij nog wil leren en welke protectieve factoren en stressoren er zijn. De jongere wordt zich met ondersteuning van de VertrekTraining bewust van zijn krachten en hoe hij deze op andere situaties kan toepassen.

Een belangrijk kenmerk van de VertrekTraining is de gerichtheid op empowerment. De VertrekTrainer hanteert hiervoor een krachtgerichte en oplossingsgerichte benadering (De Jong & Berg, 2001; Wolf, 2016). De basishouding van de VertrekTrainer wordt gekenmerkt door acceptatie van de jongere en geloof in wat hij kan. Het accent ligt niet op problemen en alles wat mis is gegaan, maar op de krachten, mogelijkheden en wensen van de jongere. Daarnaast stimuleert en steunt de VertrekTrainer de jongere om zoveel mogelijk zelf te doen, zodat de jongere ervaart dat hij succesvol is (empowerment). Empowerment wordt wel gedefinieerd als "het vinden van de kracht om controle over het eigen leven te hebben en om het geloof te versterken in de eigen kwaliteiten en mogelijkheden om het leven positief te beïnvloeden" (Bolt, 2006). De grondleggers van de oplossingsgerichte benadering stellen dat het benadrukken van de problemen van de jongere en het aandragen van weloverwogen oplossingen door experts, in veel gevallen de jongere ontmoedigen, ondanks alle goede bedoelingen. De oplossingsgerichte benadering hanteert als missie dat de jongere sterker moet worden gemaakt om zelf te kunnen komen tot een bevredigend leven. Mensen met problemen moeten worden bemoedigd om zelf hun problemen op te lossen (De Jong & Berg, 2001). Over de oplossingsgerichte benadering is bekend dat de focus op kleine en specifieke gedragingen, het proces van gezamenlijk zoeken naar oplossingen, en de hoop en focus op positieve oplossingen in plaats van op problemen, werkzame factoren zijn (Quick & Gizzo, 2007, in: Bartelink, 2013). Stams en anderen (2006) menen dat oplossingsgerichte therapie ook positieve resultaten heeft omdat deze aanpak tegemoetkomt aan de behoefte aan autonomie van de cliënt die samen met de hulpverlener naar oplossingen voor het probleem zoekt. Volgens McKeel (2012) blijkt oplossingsgerichte therapie optimisme bij cliënten te creëren over de mate waarin zij met succes hun doelen kunnen bereiken (McKeel, 2012, in: Bartelink, 2013).

Door deze benadering versterkt de VertrekTrainer het vertrouwen van de jongeren in eigen kunnen. Het geloof in de eigen mogelijkheden wordt in verband gebracht met motivatie. Mensen zijn eerder gemotiveerd om iets te doen als zij het idee hebben dat zij de bekwaamheid hebben om dit met succes uit te voeren (Bandura, 1977). Motivatie, de stimulans van de jongere om aan zijn toekomst te werken, is een belangrijke factor die de hulpverlening doet slagen of mislukken.

Subdoel 3. De jongere heeft een toekomstplan en is daar actief mee bezig

De VertrekTrainer maakt samen met de jongere een plan gebaseerd op het toekomstbeeld van de jongere, en ondersteunt hem bij de uitvoering. Het plan is nadrukkelijk het plan van de jongere zelf en het is aan de jongere om hieraan te werken. Daarin verschilt de VertrekTrainer meestal van eerdere hulpverleners die de jongere meegemaakt heeft: de VertrekTrainer stelt niet als autoriteit eisen aan de jongere, maar stelt zich op als coach die de jongere helpt zijn eigen doelen te formuleren en te realiseren. Doordat de jongere eigen keuzes maakt en zelf de regie houdt, is de kans groter dat hij de doelen weet te realiseren (Unger et al., 2014). Dit correspondeert met de hiervoor genoemde inzichten over empowerment. Het plan komt tot stand door eerst te kijken naar hoe de jongere zijn toekomst ziet en wat hij daarbij nodig heeft. Door het inzetten van specifieke middelen als de levenslijn wordt de jongere ondersteund om na te denken over de toekomst en welke stappen hij moet zetten. Hieruit volgen de doelen die de jongere met behulp van doelkaarten voor zichzelf bedenkt. De doelkaarten hebben betrekking op de acht ontwikkelingstaken waar jongvolwassenen voor staan: Vormgeven aan veranderende relaties in het gezin, Participeren in onderwijs of werk, Zinvol invullen van vrije tijd, Creëren en onderhouden van een eigen woon- en leefsituatie, Omgaan met

autoriteiten en instanties, Zorgdragen voor gezondheid en uiterlijk, Opbouwen en onderhouden van sociale contacten en vriendschappen, Vormgeven aan intimiteit en seksualiteit (Slot & Spanjaard, 1996).

De jongere stelt met ondersteuning van de VertrekTrainer de doelen op waar hij aan gaat werken. Doelen zijn bijvoorbeeld: minder ruzie hebben met ouders, weer naar school gaan, baantje vinden om meer inkomsten te genereren.

De VertrekTrainer maakt gebruik van verschillende werkwijzen en instrumenten (levenslijn, inventarisatie van competenties en krachten, wondervraag) die op flap worden getekend voor gestructureerde informatieverzameling, zodat de jongere overzicht en inzicht in zijn situatie krijgt. Daardoor wordt het gevoel controle te hebben en zelf invloed uit te kunnen oefenen op zijn situatie (self-efficacy) vergroot (Bandura, 1977). Uit onderzoek blijkt dat, naast het aansluiten bij de sterke kanten van jongeren, het stellen van gerichte doelen en het maken van concrete plannen om deze doelen te behalen, bijdraagt aan het vergroten van plannings- en probleemoplossende vaardigheden van jongeren (Lightfoot, Stein, Tevendale & Preston, 2011).

Subdoel 4. De jongere heeft voldoende vaardigheden om zijn doelen te realiseren.

De aanpak voor het leren van nieuwe vaardigheden is gebaseerd op de principes uit de operante en de sociale leertheorie, de cognitieve leertheorie en het zelfmanagementmodel van Kanfer (1975). Uitgangspunt van de operante leertheorie is dat iemand gedrag leert onder invloed van zijn omgeving. Belonen van bepaald gedrag leidt tot versterking van dit gedrag. Onaangename consequenties als gevolg van een bepaald gedrag zullen leiden tot het minder vertonen van dit gedrag. De VertrekTrainer geeft veelvuldig positieve feedback aan de jongere op gewenst gedrag. Hierdoor gaat de jongere dit gedrag steeds meer vertonen. De VertrekTrainer motiveert de jongere om in verschillende settingen met dit gedrag te oefenen en te ervaren welke positieve gevolgen het positieve gedrag kan hebben. Tevens leert de jongere dat bepaalde situaties of gebeurtenissen gedrag bij hem uitlokken dat niet effectief is (bijvoorbeeld moeder schreeuwt tegen jongere aan de telefoon, jongere scheldt terug en er ontstaat ruzie). Door inzicht te krijgen in deze mechanismen en te oefenen met alternatief gedrag (in plaats van terug te schreeuwen zegt de jongere dat hij gaat ophangen) leert de jongere nieuwe vaardigheden om met moeilijke situaties om te gaan. De VertrekTrainer gebruikt voor het leren van vaardigheden verschillende technieken als feedback geven, gedragsinstructies, model staan en gedragsoefening.

Daarnaast hanteert de VertrekTrainer cognitief-gedragsmatige technieken om de negatieve, disfunctionele gedachten en kernovertuigingen die vaak ten grondslag liggen aan het gedrag om te buigen (Beck, 1999). Er worden technieken ingezet als "storende en helpende gedachten" en het gebruik van thermometer en de eerstehulpkaart om gevoelens te onderkennen en ermee te leren omgaan. Hierdoor kan emotionele nood en inadequaat gedrag afnemen of verdwijnen (Elling, 2008; Foolen & Ince, 2013). De jongere leert ineffectief gedrag erkennen en beheersen waardoor hij zelfcontrole kan uitoefenen.

Subdoel 5. De basisvoorwaarden voor zelfstandig functioneren zijn zoveel mogelijk gerealiseerd, zoals huisvesting, financiën, opleiding/werk en vrijetijdsbesteding

De jongere werkt met ondersteuning van de VertrekTrainer aan de basisvoorwaarden voor zelfstandig functioneren. Kenmerkend is de activerende en outreachende opstelling van de VertrekTrainer. Deze gaat veel met de jongere op pad, bijvoorbeeld naar

instellingen en instanties om materiële en praktische zaken te regelen. Het gaat hier om concrete hulp bij het vormgeven van de toekomst van de jongere, bijvoorbeeld door samen een stabiele verblijfplaats of een uitkering te regelen.

Al binnen de periode van de VertrekTraining worden zoveel mogelijk concrete successen behaald (bijvoorbeeld een woonplek, een succesvolle inschrijving bij een opleiding, beter inzicht in en concrete vaardigheden voor budgettering). De jongere ziet dat het zelf actief organiseren van praktische zaken resultaten afwerpt en wordt daarmee bevestigd in het feit dat hij wel degelijk zelf invloed kan uitoefenen op zijn situatie. Doordat tijdens de VertrekTraining ook wordt gewerkt aan het vinden van tenminste één steunfiguur in het netwerk van de jongere, kan met deze figuur – en in samenwerking met de daartoe aangewezen instanties – ook na de VertrekTraining verder worden gegaan met het uitbreiden van benodigde vaardigheden en het maken of voltooien van concrete afspraken met instanties. De jongere neemt, met ondersteuning van de steunfiguur en evt. andere benodigde instanties, zelf de regie over zijn leven en zet deze levenswijze ook na afronding van de VertrekTraining voort.

4. Onderzoek

4.1 Onderzoek naar de uitvoering

A) VertrekTraining: evaluatie van de VertrekTraining binnen Entrea in de periode 2011 en 2016 door jongeren, Isabel Alarcon, VanMontfoort, 2016

B) Het betreft een kwalitatief onderzoek middels de exit-vragenlijst. Er zijn gegevens verzameld en geanalyseerd van 66 jongeren die bij jeugdhulporganisatie Entrea de VertrekTraining hebben gevolgd. Bij het afronden van de VertrekTraining hebben jongeren de exit-vragenlijst ingevuld. De Exitvragenlijst Jeugdzorg (MOgroep Jeugdzorg, 2009) geeft jongeren (vanaf 12 jaar) de mogelijkheid hun oordeel te geven over de effectiviteit van de hulp die zij hebben ontvangen. De lijsten zijn in de periode oktober 2012 tot en met april 2016 afgenomen.

C) Middels de exit-vragenlijst is de mening van jongeren gevraagd over de ontvangen hulp. Het gaat om een groep van 66 jongeren (37 meisjes en 29 jongens). De gemiddelde leeftijd bij afronden van de VertrekTraining is 16 jaar. De gemiddelde duur van een traject is 87 dagen. Jongeren geven als gemiddelde cijfer een 8,2 aan de VertrekTraining. Alle jongeren zijn het erover mee eens dat de VertrekTrainers goed hun werk doen. Bijna alle jongeren (65 van de 66) zijn het er mee eens dat de hulp goed is verlopen. Zij zijn geholpen bij de zaken die zij zelf belangrijk vinden en mochten zelf meebeslissen. Als antwoord op de vraag wat jongeren goed vinden aan de training, zeggen ze dat zij zich in hoge mate serieus genomen voelen door de VertrekTrainers. Deze luisteren goed naar wat de jongeren zelf te zeggen hebben en denken goed mee. Jongeren zijn van mening dat in de training samen met hen naar oplossingen en mogelijkheden wordt gekeken en dat niks wordt opgelegd. De betrokkenheid van de VertrekTrainers en het feit dat er snel actie wordt ondernomen op zaken die de jongeren zelf belangrijk vinden, vinden jongeren goed aan de VertrekTraining. Zij geven aan geholpen te zijn in moeilijke situaties. Bijna alle jongeren zijn van mening dat door de hulp van de VertrekTraining hun doelen voldoende zijn bereikt en dat ze geholpen zijn bij de problemen waarvoor ze zich hadden aangemeld. Zij zeggen voldoende te hebben geleerd om na de hulp zelf verder te gaan en meer vertrouwen te hebben in de toekomst. Als verbeterpunt noemt een aantal jongeren dat de hulp van 10 weken te kort

is. Verder vinden ze de wachttijd voor zaken die geregeld moeten worden (bijvoorbeeld huisvesting) te lang.

4.2 Onderzoek naar de behaalde effecten

- a) VertrekTraining ter voorkoming van thuisloosheid bij jongeren. De empirische evaluatie van de ontwikkeling van een nieuw trainingsprogramma. Haaster, A.G.J. van, Veldt, M.C.A.E. van der & Bogaart, P.H.M. van den. Leiden: Rijksuniversiteit Leiden (COJ). 1997.
- b) Het onderzoek vergelijkt een groep jongeren die de VertrekTraining volgt (de experimentele groep (N=67) met een vergelijkingsgroep (N=244). De groep is tot stand gekomen op basis van een selectie uit het zogeheten COM-bestand dat in de loop der jaren is opgebouwd met het instrumentarium dat ook in dit onderzoek wordt gebruikt. Een secundaire analyse op het COM-bestand laat zien dat er twee belangrijke voorspellers zijn voor thuisloosheid: ernstige gedragsproblemen voor opname (waaronder zwerven, weglopen, druggebruik) en een onstabiele gezinssituatie. Uit het bestand is vervolgens een vergelijkingsgroep van 244 jongeren samengesteld die net zoveel risico liepen om thuisloos te worden, maar geen VertrekTraining hebben gekregen en voor wie wel follow-up informatie beschikbaar is.

De jongeren die in de VertrekTraining worden opgenomen hebben tot op zekere hoogte specifieke problemen. Ze hebben ten opzichte van niet opgenomen jongeren een labielere gezinsachtergrond, gebruiken meer hard- en softdrugs, vertonen meer zwerfgedrag en meer gedragsproblemen op school, worden vaker maatschappelijk lastig gevonden, plegen vaker diefstal en hebben vaker psychosomatische klachten. Het betreft jongeren met een slechte aanpassing in de residentiële voorziening. Op basis hiervan wordt geconcludeerd dat het jongeren betreft die een verhoogd risico lopen in de toekomst thuisloos te worden.

Instrumenten

Als onderzoeksinstrumenten worden de lijsten van de COM-procedure gebruikt en een, speciaal voor het onderzoek samengestelde, criterialijst. Het succes van de VertrekTraining wordt afgemeten aan de mate waarin de vijf criteria voor succes zijn bereikt. Deze criteria zijn: de jongere heeft een stabiele verblijfplaats, de jongere heeft een structurele dagbesteding (school of werk), de jongere heeft legale inkomsten en er is sprake van een balans tussen uitgaven en inkomsten, eventuele strafzaken zijn opgeschoond en er is sprake van een min of meer stabiel ondersteunend netwerk.

- c) Bij beëindiging van de VertrekTraining is het 32% van de 54 deelnemers gelukt om alle vijf succescriteria te realiseren. Na een half jaar zijn deze vijf zaken in orde bij 46% van de 28 deelnemers waarvoor gegevens verzameld konden worden. Het lukt bij een veel grotere groep om vier van de vijf criteria te realiseren. Bij beëindiging van de VertrekTraining is dat gelukt bij 78% en na een half jaar zijn deze zaken nog in orde bij 71 procent. Een volledige vergelijking met de vergelijkingsgroep blijkt niet op alle vijf criteria mogelijk: voor die groep is alleen informatie beschikbaar over de stabiele verblijfplaats. Wel te vergelijken is

meer globale informatie over de relaties met anderen en de overall aanpassing aan hun nieuwe situatie. Op deze punten verschillen de VertrekTraining-jongeren niet van de jongeren die zonder VertrekTraining een tehuis hadden verlaten. Wat betreft de resultaten aan de hand van de COM-procedure is geconcludeerd dat de VertrekTraining-jongeren volgens de plaatsers in vergelijking met andere uit de instelling vertrokken jongeren een 'gemiddelde' aanpassingscore hebben. Een vergelijking tussen de informatie over 'relaties met anderen' en 'overall aanpassing aan de nieuwe situatie' levert geen verschillen op tussen de experimentele en de vergelijkingsgroep.

Samenvatting directe aanwijzingen effectiviteit

Van Haaster, Van der Veldt & Van den Bogaart (1998): bij een derde van de jongeren die een VertrekTraining hebben gevolgd, is na afloop aan alle vijf criteria voldaan. Bij driekwart van de jongeren is aan vier van de vijf criteria voldaan.

Kritische kanttekening

Er is veel discussie over de betrouwbaarheid van het COM-instrument. Verder zijn de instrumenten waarmee het effect gemeten is, geconstrueerd en niet op betrouwbaarheid en validiteit onderzocht. Een tweede kanttekening betreft het gegeven dat de VertrekTraining-jongeren gemiddeld scoren op aanpassing in de residentiële voorziening en dat bij hen deze risicofactor dus ontbreekt.

5. Samenvatting Werkzame elementen

- De hulp is **krachtgericht** en toekomstgericht;
- de jongere bepaalt in samenspraak met de hulpverlener de doelen;
- de hulp bestaat uit een combinatie van praktische en psychosociale hulp;
- de hulp is gericht op netwerkversterking en vaardigheidstraining;
- de hulp besteedt aandacht aan een passende vrijetijdsbesteding;
- de hulp maakt gebruik van motiverende en concrete technieken;
- na afsluiting van de hulp vindt nazorg plaats.

6. Aangehaalde literatuur

- Baars, H., Uffing, H. & Dekkers, G. (1990) Sociale netwerkstrategieën in de sociale psychiatrie: een handleiding voor de geestelijke gezondheidszorg Bohn Stafleu Van Loghum
- Bandura, A. (1977). Social Learning Theory. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84(2), 191-215.
- Bartelink, C. (2013a). Uithuisplaatsing: wat werkt? Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Bartelink, C. (2013b). Wat werkt. Motiverende gespreksvoering? Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Bartelink, C. (2013c). Wat werkt: Oplossingsgerichte therapie. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Beck, J.S. (1999). Cognitive therapy; Basics and Beyond. Nederlandse editie door H. Geluk (1999).
- Bolt, A. (2006) Het gezin centraal. Handboek voor ambulante hulpverleners. SWP.
- Brummelaar, M. D. C. ten, Boendermaker, L., Harder, A. T., & Knorth, E. J. (2011). JeugdzorgPlus. Trajectzorg voor jongeren met ernstige gedragsproblemen. Groningen, Uitgeverij Stichting Kinderstudies.
- Duin, C. van, L. Stoeldraijer & J. Garssen (2013), 'Huishoudensprognose 2013–2060: sterke toename oudere alleenstaanden', *Bevolkingstrends* 61 (3), pp. 2–27.
- Elling, M. (2008). Denkfouten herstellen helpt bij veel kinderen met psychische problemen. Cognitieve gedragstherapeutische interventies voor jeugdigen, Utrecht : Nederlands Jeugdinstituut
- Everson-Hock et al. (2011). Supporting the transition of looked-after young people to independent living: a systematic review of interventions and adult outcomes [Child Care Health Dev.](#) Nov;37(6):767-79.
- Foolen, N., Ince, D. & de Baat, M. (2012). Wat werkt bij gedragsproblemen en gedragsstoornissen. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut
- Foolen, N. en Ince, D. (2013). Cognitieve gedragstherapie. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.

- Fransen, N. van den, Handel, C. & van Wolswinkel, L. (2009) Zwerfjongeren (z)onder dak. Casus onderzoek naar de overstap van Jeugdzorg naar Maatschappelijke Opvang. Amsterdam, DSP-groep
- Gijtenbeek, J. (1996). Thuisloze jongeren op weg. Eindrapport van het evaluatieonderzoek van een nieuwe methodiek van hulpverlening aan thuisloze jongeren in Den Haag, Rotterdam en Utrecht. Amsterdam: SCO-Kohnstamm Instituut voor onderzoek van opvoeding en onderwijs.
- Hair, H. J. (2005). Outcomes for children and adolescents after residential treatment: a review of research from 1993 to 2003. *Journal of Child and Family Studies*, 14 (4), 551-575.
- Haaster, A.G.J. van, Veldt, M.C.A.E. van der & Bogaart, P.H.M. van den (1997). VertrekTraining ter voorkoming van thuisloosheid bij jongeren. De empirische evaluatie van de ontwikkeling van een nieuw trainingsprogramma. Leiden: Rijksuniversiteit Leiden (COJ).
- Haaster, A.G.J. van & Bogaart, P.H.M. van den (1998). VertrekTraining ter voorkoming van thuisloosheid bij jongeren. Evaluatie van de toepassing van het kwaliteitssysteem voor VT en van de kwaliteit van VT in de postexperimentele periode. Leiden: Rijksuniversiteit Leiden (COJ).
- Harder, A. T., Kalverboer, M. E., & Knorth, E. J. (2011). They have left the building. A review on aftercare services' outcomes for adolescents following residential youth care. *International Journal of Child and Family Welfare*, 14, 86-104.
- Heineke D. (2007) Zwerfjongeren. Vraag, aanbod en beleid op een rij. Utrecht: Movisie.
- Jong, P. de & Berg, I.K. (2001). De kracht van oplossingen. Lisse: Swets & Zeitlinger
- Keesom, J., Veldt, M.C. van der & Warmer, S. (1999). De VertrekTraining. Een kort maar krachtig aanbod voor jongeren op weg naar een eigen plek . Utrecht: NIZW.
- [Lightfoot, M.](#), [Stein, J.A.](#), [Tevendale, H.](#) & [Preston, K.](#) (2011) Protective factors associated with fewer multiple problem behaviors among homeless/runaway youth [J Clin Child Adolesc Psychol.](#) 40(6):878-89.
- McKeel, A. J. (2012). What works in solution-focused brief therapy: A review of change-process research. In C. Franklin, T. S. Franklin, W. J. Gingerich, & E. McCollum (Eds.), *Solution-focused brief therapy: A handbook of evidence-based practice* (pp. 130-143). New York: Oxford Press.

- Mendes, P., & Moslehuddin, B. (2006). From dependence to interdependence: Towards better outcomes for young people leaving state care. *Child Abuse Review*, 15(2), 110-126
- Pehlivan, T. & Brummelman, J. (2015) I'm Ready! – Perspectieven van jongeren op zelfredzaamheid na jeugdhulp. Bronnenonderzoek. Amsterdam/Leiden: Stichting Alexander/DCI
- Pfeiffer, S. I., & Strzelecki, S. C. (1990). Inpatient psychiatric treatment of children and adolescents: A review of outcome studies. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 29, 847-853
- Richtlijnen jeugdhulp en jeugdbescherming (2015). Richtlijn Residentiële Jeugdzorg © NVO, BPSW en NIP. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Schelling, F., Lier, L. van & Jansen, T. Aansluiting 18-/18+ (2015). Hoe kunnen risicjongeren beter voorbereid worden op zelfstandigheid. Gouda: JSO.
- Slot, N.W. (1988). Residentiële hulp voor jongeren met antisociaal gedrag. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Slot, W. & Spanjaard, H. (1996). Ontwikkelingstaken voor ouders van jonge kinderen. Het competentiemodel en gezinsgerichte hulpverlening. In: *Jeugd en samenleving*, 1, 1996, pagina 3-19.
- Slot N.W. & Spanjaard, H.J.M. (1999). Competentievergroting in de residentiële jeugdzorg. Hulpverlening voor kinderen en jongeren in tehuizen. Baarn: Uitgeverij Intro / HB Uitgevers.
- Spanjaard, H., Bijl, B., & Veldt, M.C. van der (2000). Implementatie en kwaliteitsbewaking van de VertrekTraining. Utrecht/Duivendrecht: NIZW / PI Research.
- Spanjaard, H. (2003). De VertrekTraining. Intensief ambulante hulp gericht op competentievergroting en netwerkversterking. Duivendrecht / Utrecht: PI Research / Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn.
- Stams, G.J., Deković, M., Buist, K., & Vries, L. de (2006). Effectiviteit van oplossingsgerichte korte therapie: een meta-analyse. *Gedragstherapie*, 39(2), 81-94.
- Stein, M. (2006). Research review: Young people leaving care. *Child and Family Social Work*,

jaargang 11, nummer 3, pagina 273-279.

Stein, M., & Munro, E. R. (Eds.) (2008). *Young People's Transitions from Care to Adulthood: International Research and Practice*. London: Jessica Kingsley Publishers.

Steketee en anderen (2009) *(Jeugd)zorg houdt niet op bij 18 jaar*. Utrecht: Verweij-Jonker Instituut.

Stoeldraijer, L. (2014). *Bevolkingstrends 2014. Jongeren blijven langer thuis wonen*. Centraal Bureau voor de Statistiek.

Ungar, M., Liebenberg, L., & Ikeda, J. (2014). Young People with Complex Needs: Designing Coordinated Interventions to Promote Resilience across Child Welfare, Juvenile Corrections, Mental Health and Education Services. *British Journal of Social Work*, 44, 675–693.

doi:10.1093/bjsw/bcs147

Wolf, J.(2016). *Krachtwerk. Methodisch werken aan participatie en zelfregie*. Bussum: Coutinho.

Wolff, M. de, Dekker-Van der Sande, F. Sterkenburg, P., Thoomes-Vreugdehil, A. (2014). *Richtlijn Problematische gehechtheid voor jeugdhulp en jeugdbescherming*. NVMW, NIP, NVO

Yperen, T. van, Steege, M. van der, Addink, A. en Boendermaker, L. (2010) *Algemeen en specifiek werkzame factoren in de jeugdzorg. Stand van de discussie*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.

Samenwerking erkenningstraject

Het erkenningstraject wordt in samenwerking uitgevoerd door het Nederlands Jeugdinstituut (NJI), het RIVM Centrum Gezond Leven (CGL), het Nederlands Centrum Jeugdgezondheid (NCJ), het Kenniscentrum Sport, Vilans, het Trimbos Instituut en MOVISIE. Door samen te werken aan het beoordelen van interventies volgens eenduidige criteria streven wij naar kwaliteitsverbetering in de betrokken werkvelden.

